

TÜRK XALQLARINDA QADINA BAXIŞ

Qadın nüfuzu və müdrikliyi ilə bəşər tarixində özünəməxsus iz salmışdır. Həyatın mənbəyi və mənsəbi olan qadın həm də onun istiqamətçisidir. Məhz incə duyğuların daşıyıcıları olan qadınlar cəmiyyəti xoş məcralara yönəldir. Müasir dövrdə gender bərabərliyi dünya qarşısında həlli vacib olan problem sırasında təqdim olunur. Cəhalətdə olan cəmiyyətlər qadınların hüquqlarını qorumaqda olduqları halda, özlərini inkişaf etmiş ölkələrin cəmiyyətləri sayan toplumlar kişilərin tapdalanmış hüquqlarını bərqərar etməyə çalışırlar.

Şərq və Qərb sivilizasiyalar qovşağında yerləşən Azərbaycan cəmiyyəti milli-mənəvi dəyərlərlə yaşayır. O, dəyərlərlə ki, qadın öz müqəddəs yerini qoruyub saxlaya bilir.

Qədim Türk xalqlarında ailə ən əhəmiyyətli birlik olduğundan, ailənin təməlini təşkil edən qadın, uca varlıq və yüksək mədəniyyət sahibi hesab olunur. Qadın, kişinin yeganə yoldaşı və uşaqlarının anası olmaq kimi əhəmiyyətli bir vəzifə daşıyır. Daha da əhəmiyyətli Türkc xalqlarında qadın bərkət qaynağıdır. Türk xalq dastanlarından məlum olduğu kimi, qadın kişinin daim yanındadır. Onların güc və ilham qaynağıdır. Bütün Türk dastanlarında sarsılmaz bir hörmət, sevgi və sədaqət vardır. Gərdəyə girdiyi gün murad alıb vermədən tək qalan qadın əri ölənə qədər onu gözləyəcəyini və bir kişinin belə üzünə baxmayacağına and içərdi. Qadınların döyüşdə düşmənin əlinə keçməsi böyük bir zillət sayılırdı. Oğuz Xaqan dastanında təcavüz edənlərin öldürüldüyü və ya gözlərinə mil çəkildiyi ifadə edilir.

Ərəb müəllifi Qardizi öz əsərində “Məlumdur ki, Türk qadınları çox iffətlidilər”, deyərək Türkc qadınının əxlaqi təmizliyini tərifləyir. Bu tərif boşuna deyil. Eyni şəkildə İbn Battuta “Şahnamə” əsərində Kırmdakı xatirələrini izah edərkən belə demişdir: “Burada qəribə bir hala şahid oldum, o da Türklərin qadınlarına göstərdiyi hörmətdi. Burada qadınların qiyməti və dərəcəsi kişilərdən daha üstündür”.

Türk qadını, Roma qadınından da çox hüquqlara sahib idi. Roma hüququnda qadın, öz malına hökm edə bilməzdi. Roma hüququ qadını varis qəbul

etmirdi. İranda qanları pozmamalı üçün yaxın qohumlarla evlilik uyğun görülmüşdür. Bu səbəbdən anaları və qız qardaşlarıyla evlənenlər ortaya çıxmışdır.

İşdə bu dövrlərdə, Türk qızları və qadınları, cəmiyyətin şərəfli bir fərdi olaraq etibar görmüşlər. Türk qadınının belə ehtişam içində və hörmət görərək yaşaması Türk mədəniyyətinin yüksək keyfiyyətindən ifadə edir.

İslamdan öncə türk qadınının toplumda özəl yeri vardı. Qadının toplumdakı özəl yeri hələ islamın gəlişindən sonra da bir neçə yüzil qorunub saxlanmaqdaydı. Orta əsr İtaliya səyahətçisi Orta Asiyani gəzmış Marko Polo (1254-1324) türk qızlarının üstün mövqeyindən, ömür-gün yoldaşı seçimində atanın müdaxiləsi olmadan özlərinin seçdiyindən yazmışdır. Qədim türklər, əsasən də qadını qutsal hesab edən şamanizmin hakim mövqedə olduğu dövrlərdə toplanılarda dairəvi şəkildə oturarlardı və beləliklə qadınların və kişilərin bərabər hüququ təmin edilmiş olardı. Özəl törənlərdə də bir qadın bir kişi olmaqla əl-ələ tutaraq rəqs edərdilər, qadınlar da kişilərlə bərabər kımız içərdilər. Əyər erkən orta yüzilliklər ərəb dünyasında ilk övladın qız uşağı olması uğursuzluq hesab edilərək diri-diri dəfn edilir, dəvə qadından daha qiymətli sayılır, qadınlar əşya kimi alınıb- satılır, İngiltərədə XI-ci yüzilliyə qədər qadın “murdar” olduğu üçün “İncil”ə əl vura bilməzdisə, Çində boşanma haqqı sadəcə kişiye məxsus idisə və ilk dövrlərdə Budda dininə qadınlar qəbul edilməyib aşağılanırdısa, əski türklərdə qadını xaqanla birlikdə dövləti yönəldirdi.

Ən əski türk inanclarından birinə görə Xaqan və qadını (Xan və Xatun) Göy övladlarıdır. Qadın Xaqana bərabər tutulur. Əski türklərdə qadın kişinin silahdaşı, etibarlı dostu və dayağı idi. Kişilər evlənmək istərkən ən yaxşı qılınc oynadan, ox atan, at çapan, ən yaxşı döyüşən və güləşən qadına üstünlük verərdilər. Eyni zamanda qadının da bütün bunları ən yaxşı bacaran igidi gələcək əri olaraq seçmək hüququ vardı. Qızlar döyüşdə onları yenə bilməyən kişi ilə əsla ailə qurmazdı.

Bunun izlərini dastanlarımızda aydın şəkildə görmək mümkündür. “Dədə Qorqud dastanları”ndan bəlli olur ki, qadını Dəli Domrulun əvəzinə canını verməyə hazırdır. Türk qadını həm də döyüşçü idi. Ərənlər kimi onlar da çox yaxşı at minir, qılınc oynadır, güləşə bilir və bəzən onunla evlənmək iddiasında olan ərənlərə at minməkdə, qılınc oynatmaqda, güləşməkdə və bir sözlə yarışda onu yenəbiləcək igidlə evlənəcəyi şərtini qoyur. Bunun da izlərini Bamsı Beyrək boyunda və gerçək tarixə dayanan Nihal Atsızın “Bozqurdlar”

romanında görürük. Qadına sayğı bütün türk boylarında yüksək səviyyədə olmuşdur. Qazax türklərinə məxsus bir atalar sözündə “birinci zənginlik sağlamlıq, ikinci zənginlik qadındır” deyilsə, Qırğız türklərinə məxsus “Manas”da qadın evin, ailənin namusunun qoruyucusudur. İslamdan öncə heç bir türk toplumunda qadınsız qərar verilməzdi. Qadın kişinin tamamlayıcısı sayılırdı. Dövlətlərin elçilərini qəbul edərkən qadınları xaqanların solunda əyləşər və dartsılan mövzularda qadın da elçi, dövlət yönədiciləri və xaqanla birgə düşüncələrini ortaya qoyardı.

Bir çox mənbələrdə deyilir ki, din qadınlara hüquq verdi. Ancaq aydınlaşdırılmır ki, İslamdan öncə hansı qadının hüququ yox idi və din hansı qadınlara hüquq verdi? Dinin meydana gəlməsi ilə ərəb dünyasında qadınlar hüquq qazanmış oldu. Qız uşaqları diri-diri basdırılmaqdan xilas oldu. İki qadın bir kişiylə bərabər tutulsa da qadının da şahidlik etmə haqqı tanınmış oldu. Hansı ki İslamdan öncə ərəb dünyasında qadının ümumiyyətlə heç bir hüququ yox idi. Ərəb kişisi üçün qadınla cənsiz əşyanın dəyərində fərq yox idi. O yalnız nəsil artırmaq və ehtiyac ödəmək üçün yaradılmış xidmətçi varlıq idi. Din ərəb qadınına dəyər verdi və ona bir sıra hüquqlar tanımış oldu. Lakin, bunu türk qadınına aid etmək olmaz. Çünki, İslamın türk dünyasına gəlişi ilə türk qadının hüquqları xeyli məhdudlaşdırılmış oldu. Dünənə qədər at belində gəzən, qılınc oynadan, kişilərlə gülüşən, Ərinin tək qadını olan türk qadını yavaş-yavaş ikinci dərəcəli insana çevrilməyə başladı. Türk saraylarında hərəmxanalar yaranmağa, başçıların çox qadın alması adət halını almağa başladı, qadınlar qara çadraya gizlədildi, boşanma haqqı yalnız kişilərə aid oldu. Osmanlı sultanlığında bu adətlərin əsası Sultan Fatehin dönəmində qoyuldu. Bir zamanlar Kül Təkinlə birgə Göytürk dövlətini yönədən anası Bilgə xatun, qadını Kutlu sultan yüz illər sonra idarə olunan yazıq, hüquqsuz məxluqa çevrildilər.

Bütövlükdə yeniləşmə ideoloqları Şərq qadınının maariflənməsini, müasirləşməsini kişilərlə bərabərliyini təbliğ etmişlər. XX əsrin əvvəlində M.Ə. Rəsulzadə, Ö.F. Nemanzadə, Y. V. Çəmənşəminli kimi görkəmli mütəfəkirlər önə çəkmiş və çalışmışlar ki, milli tərəqqi prosesində Azərbaycan qadınları da yaxından iştirak etsinlər. Bu barədə o dövrün mətbuatında yazırdılar: “Şərqi Qərbdən asılı olması üçün qadın problemi düzgün araşdırılmalıdır. Həmin dövrdə habelə qadınlara azadlığın verilməsi uğrunda çalışanlar arasında qadın fəalları da vardı. Şəfiqə Əfəndizadə “Qadınlarda dirilik və nöqsanlar” adlı məqaləsində Azərbaycan qadınlarını iki qola bölərək millətdə savad-

sız qadınların böyük faizini göstərməklə yanaşı təhsilli, savadlı Azərbaycan xanımların olmasını da vurğulayırdı. O, əcnəbi təhsildən sonra öz dillərində danışmamalarını nöqsan tuturdu, qadınların azadlığını təhsillənməsini milli maraqlara xidmətdən qıraqda dəyərləndirmirdi [3, s. 22-21].

XIX əsrin ortalarından başlayaraq, Azərbaycan qadınları milli mənlərini dərk edərək maariflənmə yolunda mübarizəyə qoşulmuşlar. XIX əsrin 50-ci illərində Qafqazda fəaliyyət göstərən “Müqəddəs Nina” cəmiyyətinin Azərbaycanda eyni adlı qadın təhsil idarəsi fəaliyyətə başlamışdır. Burada 17 nəfər azərbaycanlı qadın var idi: Fatma Əsədbəy, Xədicə Haqverdiyeva, Gövhər Qurtqaşinskaya, Balaxanım Xandəmirova maarifçi dünya-görüşlərinə görə fərqlənirdilər.

Bu qadınların hər biri Azərbaycanın qaranlıq səmasında doğan bir Dan ulduzu idi. Təəssüf ki, tarix boyu istər İslama qədərki dövr, istərsə də İslamdan sonrakı dövr mövcud hakim quruluş və ruhani aləm tərəfindən qadınlara qarşı münasibət Şərqdə də, Qərbdə də çox acınacaqlı olmuşdur. Qadınların hüquqları tapdalanmış, dünyagörüşlərinə görə təqiblərə məruz qalmışlar.

XX əsrin əvvəllərində cinslərarası münasibətlərdə gender bərabərsizliyi özünü daha açıq şəkildə göstərməkdə idi. Bu münasibətlərin tənzimlənməsində ənənələrin rolu mühüm idi. Cinslərarası münasibətlərdə şəraitin çox vaxt yalnız təfsiri, bu təfsirdən çıxan hökmlər iştirak edir. Qadının hüququ geniş deyil. Bununla belə, Azərbaycanın milli mentalitetinə xas olan qadına tarixi ehtiram ənənəsindən irəli gələrək bu əsərlərdə təsvir edilən cəmiyyətdə qadına hörmət duyğusu özünü daim hiss etdirir.

Bununla belə, qadın ictimai həyatın hələ kişilərlə bərabər iştirakçısı deyil. M.F.Axundov, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənizəminli, N.Nərimanov və s. kimi müəlliflərin əsərlərində bu deyilənlər görünməkdədir. Bu əsərlərdən məlum olur ki, kənd, elat mühitində mövcud cinslərarası qarşılıqlı münasibətlərin məzmunu ilə şəhər mühitindəki, təəssübkeşliyin daha kəskin olduğu mühitdəki analogi münasibətlərin məzmunu arasında müəyyən fərq vardır. Belə ki, elat mühitində yaşayan qadınlar şəhərdəki, təəssübkeş mühitindəki həmcinslərinə nisbətən ictimai həyatda müəyyən azadlıqdan istifadə edə bilmişlər. Məsələn, M.F.Axundovun komediyalarında qadınlar kişilərin üstünlüyü, dominantlığı mövcud olan mühitdə zirəkdlər, yeri gəldikdə, kişilərə ağıllı məsləhətlər verirlər. Ümumiyyətlə, M.F.Axundovun 1850-1855-ci illərdə yazdığı altı komediya “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər”. “Hekayəti-müsyö Jordan həkim nəbatat və dərviş Məstəli şah-

cadukuni-məşhur”, “Hekayəti xırs quldurbasan”, “Sərgüzəşti-vəziri-xani-Lənkəran”, “Sərgüzəşti-mərdi-xəsis” (“Hacı Qara”), “Mürafə vəkillərinin hekayəti” Azərbaycanın o zaman ki mədəni həyatının cins-rol münasibətləri baxımından canlı ifadəsidir. Bu mühitdə kişinin hökmü üstündür, ancaq qadının da mövqeyinə də yer verilir. Onun sosial statusu var. C. Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestində qadın hüquqsuzluğu qatı bədii boyalarla verilir. Xudayar Katda – Zeynəb qarşılıqlı münasibətlərində gender bərabərsizliyinin tipik təcəssümü təqdim edilir. “Ölülər” dramında İskəndər – Nazlı xətti cəmiyyətdəki mövcud cins-rol münasibətlərinin durumunu əks etdirir. Nazlı cəmiyyətin dərdlərini, ağrılarını duyan, ancaq doğru bir çıxış yolu tapa bilməyib içkiyə qapılan İskəndərin kiçik yaşlı bacısıdır. İsgəndərin Nazlıya müraciətlə dediyi sözlər cəmiyyətdəki gender münasibətlərini xarakterizə edir: “Ey mənim gözəl, Nazlı bacım!.. Bir bax, həyətdə gün çıxıb: sən ki, o günü görməyəcəksən, nəyə lazımdır, onun işığı. Çöldə otlar göyərüb, ağaclar çiçək açıb, amma nəyə lazımdır sənsiz o çiçəklər, o çəmənlər?!”. Bununla belə, Mirzə Cəlilin əsərlərində cəmiyyətdəki gender münasibətlərini daha sərt şəkildə, real duruma nisbətən daha kəskin şəkildə verildiyini deyə bilərik.

Sovetlər dönməsində, kişi və qadın münasibətlərinin məzmununda qadın obrazında yenilik baş verdi. Azərbaycan qadını ilk öncə hüquqi azadlıq qazandı. Qadın hüququnun genişlənməsində, hüquq baxımından kişi ilə bərabər olmasında XX əsr mühüm rol oynadı. Məhz bu himayə sayəsində qadın tezliklə cəmiyyət həyatının fəal iştirakçısına çevrildi.

Açar sözlər: Qadın, türk xalqları, ailə, gender bərabərliyi, mədəniyyət.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə, Mirzəzadə R. Genderə giriş B 2004 s 120
2. Babazadə Ə. İslamda evlənmə və ailə hüququ. Bakı, “Əhli-beyt əleyimus-salam məktəbi” 1999, s.474
3. Quluzadə Z. Gender Azərbaycanda B. 2003
4. Cəfərova T. Qərar qəbulu prosesində qadınların iştirakı. B. Adiloğlu 2003. S.127. 130
5. Məmmədov S. XIII əsrdə Azərbaycanda türk adət hüququnun bəzi hüquqi müddəaları haqqında. Dədə-Qorqud jurnalı, 2005, № 2,s.79-78

Нурлана Керимли (Азербайджан)**Взгляд на женщину у тюркских народов**

В данной статье показана роль азербайджанской женщины в обществе начала XX столетия. В культурологическом аспекте описываются позитивные и негативные стороны жизни и быта тюркских женщин данного периода. Автор также отмечает, что положение женщины у тюркских народов было намного выше и лучше, чем до принятия ислама. Тюркская женщина до принятия ислама обладала имущественным равноправием с мужчиной, самостоятельно выбирала себе мужа, вела активный образ жизни.

Ключевые слова: женщина, тюркские народы, семья, гендерное равноправие, культура.

Nurlana Karimli (Azerbaijan)**Turkic peoples' view on the woman**

The role of Azerbaijan woman in the society at the beginning of the XX century is shown in this article. Positive and negative sides of Turkic women's life in this period are described in culturological aspect. The author also notes that the position of Turkic peoples' women was much more higher and better than till the adoption of Islam. The Turkic woman was equal in rights with the man, independently chose a husband for herself, was engaged in active way of life till the adoption of Islam.

Key words: a woman, Turkic peoples, a family, gender equality, culture.